

De schaal van Richter

Rien Schraagen schreef eerder
'De dood van Pyotr Ilyich',
een roman over Tsjaikovski
ISBN 978 94 91456 49 7

Eerste druk, september 2025

© Rien Schraagen
Alle rechten voorbehouden.
E-mailadres auteur: rien.schraagen@chello.nl
Omslagillustratie *Witte rivier*, geschilderd door
Sviatoslav Richter (begin jaren 60)
Omslagontwerp Rien Schraagen
Verspreiding Bookmundo
ISBN 978 94 03817 67 5
NUR 301

De schaal van Richter

Rien Schraagen

*Roman over
de Pianist van de Eeuw*

Uitgeverij Helder taal
Hilversum

“Zet een piano in een vrachtwagentje en rijd het land in. Neem de tijd om nieuwe plekken te ontdekken. Stop in een leuke plaats met een goede kerk. Zet daar de piano neer en waarschuw de bewoners. Geef een concert. Bied de mensen die zo vriendelijk waren om te komen luisteren, bloemen aan. Zet een grote hoge hoed op het podium waar de mensen geld in kunnen doen. Vertrek weer.’

Sviatoslav Richter

Kremlin-ziekenhuis, zaal 13, 31 juli 1997

Wat doe ik in het Kremlin-ziekenhuis? Emil Gilels stierf hier waar de doktoren bij stonden, nadat ze hem een verkeerde stof hadden geïnjecteerd. Iedereen weet dat de medici hier werken vanwege hun politieke standpunten, niet dankzij hun vakmanschap. Door pure onbekwaamheid gaven ze hem de verkeerde injectie, en dood was hij.

Met blauwe vingers en blauwe lippen werd ik binnengebracht. Ik heb mijzelf niet in de spiegel kunnen zien, maar dat lijkt me een bijzonder gezicht. Mijn hart begint me in de steek te laten na 82 jaar, zo veel is wel duidelijk, en dat is adembenemend. Maar ze gaven me een paar injecties en kijk nou – ik ben er nog! Arme Gilels...¹

Nina is ziek, ze hebben haar ook opgenomen. Ze ligt op een aparte kamer. Een zuster rijdt een rolstoel naast mijn bed. Ik vraag of ze me naar mijn vrouw willen brengen. Maar nee, ze willen röntgenfoto's van me maken. Mijn huisarts Irina protesteert en zegt dat Slava Richter op een brancard vervoerd moet worden.

'Ik wil geen brancard, het gaat prima met mij', zeg ik luid en duidelijk. Gelukkig wordt er nog naar mij geluisterd. Ze helpen me in de rolstoel. Een zuster rijdt me naar de röntgenafdeling. Nu blijft niets van mijn binnenste verborgen, behalve wat ik denk of voel. Wat zou je zien op een röntgenfoto van Schubert, of Prokofjev? Kun je zien dat het componisten zijn? Komen hun talenten aan het licht op de lichtbak van het ziekenhuis?

De zuster heeft donker haar en mooie ogen. Na het

¹ Op blz. 341 staat een namenlijst

onderzoek legt ze me in bed en dekt me liefdevol toe.
Ik ben moe, maar dat ben ik al heel lang.

‘Hoe heet je?’

‘Tanja.’²

‘Engel! Ben je een engel?’

Ze trekt een wenkbrauw op en glimlacht.

‘Wilt u slapen?’

‘Ja. Maar wil je nog even blijven?’

Ze knikt. Ze is niet knap, maar ik vind haar mooi.
Ik ben dan wel een oude man die bijna van de aarde af valt, maar ik geniet nog steeds van schoonheid, of het nu gaat om Bachs harmonieën, om de dissonanten van Prokofjev, of om een vrouw.

Ik zak weg, maar als ik mijn ogen weer open – vijf minuten later, een half uur, een uur? – zit zij er nog. Ze geeft me te drinken.

‘Mag ik je ‘engel’ noemen?’

Ze kijkt me aan. De genegenheid stroomt uit haar ogen, regelrecht mijn versleten hart in. Er daalt een rust neer die alle onrust wegneemt.

‘Dat is goed’, zegt ze zacht en dekt mij toe.

² De naam ‘Tanja’ betekent: engel

De gezusters Semjonov

Natasja Verbizkaja, 17 jaar, 1931

Het huis met de pilaren heb ik gauw genoeg gevonden. Maar zodra ik de suite met de piano betreed, komen er drie Semjonov-zusters op mij af. Zij dragen jurken die al jaren uit de tijd zijn, bepotelen mij met hun gerimpelde handen en bestoken me met vragen, hun dik gepoederde gezichten vlak bij het mijne. ‘Dus jij bent Natasja Verbizkaja? Wat een snoezige jurk heb je aan! En je bent ook een leerling van onze Theo! We hebben gehoord dat je zo vaak met Slava samenspeelt. Laat je handjes eens zien!’ Giechelend tonen ze elkaar mijn slanke handen. ‘Echte pianohanden! En vertel eens, vindt Slava jou leuk?’ Opnieuw gegiechel, terwijl ik een kleur krijg tot onder mijn kanten kraagje. Ze vragen of ik hem een knappe jongen vind, terwijl ze naar elkaar knipogen en aan mijn mouwen trekken. ‘Ga jij maar fijn vooraan zitten,’ flemen ze, ‘dan kun je hem goed zien’, en zetten me op een stoel op de eerste rij. Daar zit ik nu nog alleen, maar ik zie de bui al hangen – straks zullen acht oude, ongetrouwde zusters mij omringen en denken dat ik het meisje van Slava ben.

Slava’s vader is mijn pianoleraar. Hij vindt mij een veelbelovende leerling en vroeg een paar maanden geleden of ik met zijn zoon wilde samenspeelen. Dat doen we sindsdien bijna elke dag. We voelen elkaar perfect aan, nooit valt er een te vroeg of te laat in. Slava speelt alles moeiteloos van blad, terwijl hij niet eens

pianoles heeft. Van zijn vader weet ik dat hij weigert om vinger-oefeningen en etudes te spelen. Op z'n zevende begon hij zichzelf piano te leren spelen met de *Eerste nocturne* van Chopin.

Gisteren speelden we nog Haydns *Londen-symfonie* vierhandig, een half uur muziek, zonder één fout te maken. We zaten dicht naast elkaar, mijn dij tegen de zijne, soms raakten onze armen in elkaar verstrengeld als Slava in het lagere register moest zijn of ik de hoge tonen aan moest slaan. Ik rook zijn geur en voelde zijn adem, en mijn bloed begon te bruisen, zo vlak naast dat grote mannenlichaam in wording, want hij is al zestien, nauwelijks een jaar jonger dan ik.

Ik weet niet hoe het is om met een man te zijn. Een haastige kus met een buurjongen, meer heb ik nog niet meegemaakt. Ik zeg weinig, mensen vinden mij een stil meisje, maar gisteren tijdens Haydn ging ik open, alsof de luiken voor de ramen werden weggehaald en de zon stralend naar binnen danste. Mijn hart werd twee keer zo groot, mijn bloed ging gloeien en kloppen tot in de toppen van mijn vingers en onder in mijn buik. Het opzweepende vierde deel van Haydns symfonie onderstreepte de opwinding die zich van ons meester maakte. Na het slotakkoord keken we elkaar opgetogen aan.

Op de divan, half zittend, half liggend, dicht bij elkaar, dronken we thee. Er was maar weinig afstand tussen onze hoofden, onze gezichten, onze lippen. Ik had hem wel willen kussen, maar ik ben een vrouw, dan mag je toch de eerste niet zijn? Uiterlijk was ik onbewogen, ik babbelde wat en glimlachte lief, maar van binnen woedde een storm en wervelden de vragen rond: ben ik de enige die dit voelt, ziet hij waar ik naar verlang, durft hij niet of wil hij niet?

Ik pakte een bundel liefdesgedichten van Anna Achmatova, sloeg die op een willekeurige plaats open en las voor:

Waarachtige tederheid sticht
geen misverstand, zij is stil.

Je wikkelt tevergeefs het bont
met zorg om mijn schouders en borst.
Eerste liefde - vergeefs zijn je woorden,
ook al is hun toon onderworpen.
Ik ken die hardnekkige blikken
met een honger die niet is te stillen.

Ik betwijfelde of de inhoud van dit gedicht wel helemaal op ons van toepassing was, maar *Eerste liefde – vergeefs zijn je woorden* vond ik mooi gezegd. Je kunt immers niet praten en kussen tegelijk. Maar van *honger die niet is te stillen* was bij Slava weinig te merken. Ja, de koekjes die mijn moeder had gebakken at hij graag, en daar gingen zijn hardnekkige blikken dan ook naartoe.

‘Mooi gedicht’, was alles wat hij erover zei. ‘Kom je morgen naar me luisteren? Ik speel het pianoconcert van Robert Schumann bij de Semjonov-zusters.’

‘In je eentje?’ vroeg ik. Hij knikte.

Wat had ik graag met hem samengespeeld, Schumann, Haydn, wat dan ook, zoals we dat bij hem en bij mij thuis deden, met ouders, burens en bekenden in de huiskamer. Maar ik liet natuurlijk niets merken, schonk thee in, schoof nog iets dichters naar hem toe, lachte om een grapje. Hij is zestien, waarom deed hij nou niets? Zijn mooie grote handen lagen werkeloos op zijn eigen schoot, zijn blauwgrijze ogen lachten, maar niet naar mij. Tot overmaat van ramp kwam mijn broertje Victor binnen en begon een heel gesprek met hem. Toen ik de kopjes had opgeruimd en terugkwam, was hij al naar huis. ‘Studeren’, zei Victor. ‘Hij laat je hartelijk groeten.’

De suite zit nu vol mensen, maar de pianokruk is nog leeg. De zusters worden onrustig, dribbelen heen en weer, fluisteren met nauw bedwongen paniek in de ogen ‘Waar blijft Slava? Hij zal het toch niet vergeten zijn?’ Juist als die paniek dreigt uit te breken, stapt hij binnen, de pianist van vanmiddag. De zusters

verwelkomen hem opgetogen, klappen in hun perkamenten handen, giechelen 'We werden ongerust. Het is gevaarlijk buiten.' Ik zie hem naast de vleugel staan, mijn Slava, hij ziet mij en knipoogt, ik sla een hartslag over. Hij opent de klep, maakt zijn vingers los en gaat rechtop zitten. Ik ken al zijn bewegingen.

Hoe kan hij Schumanns concerto in z'n eentje spelen? Een pianoconcert veronderstelt een samenspel tussen orkest en pianist. Vandaag is het orkest afwezig, maar toch ook niet, want Slava speelt de orkestpartij erbij, virtuoos gecombineerd met de solostem. Vanaf het heftige openingsakkoord hangen de toehoorders aan zijn lippen, alsof hij een spannend verhaal vertelt. Mijn hart zwelt van trots, het is alsof we samen aan de vleugel zitten, dij aan dij, om Schumanns enige pianoconcert tot klinken te brengen.

Het stuk duurt ongeveer een halfuur, maar de tijd valt weg, ik heb geen idee of hij al twintig minuten speelt of nog maar tien. Na het slotakkoord is het even stil; ik verbeeld mij dat ik de toehoorders hoor zuchten, ontroerd door de muziek, of teleurgesteld omdat het afgelopen is. Dan klapt iedereen de handen roodgloeiend, de zusters verheffen zich van hun stoelen, roepen bravo, omhelzen Slava en kussen hem op beide wangen. Ook de anderen drommen om hem heen, kloppen op zijn schouders en prijzen hem de hemel in. Voor het eerst zie ik hem verlegen worden, niet wetend waar hij kijken moet.

Ik durf niet naar hem toe te gaan. Wat moet ik zeggen? Mag ik hem omhelzen, een kus geven? Ik ben jaloers op iedereen die bij hem staat, met hem praat, tegen hem lacht. Kan het ooit wat worden tussen hem en mij? Of ben ik niet meer dan een leerlinge van zijn vader, veelbelovend in de kunst van het pianospel, maar niet in de kunst van de liefde?

Ik voel een traan op mijn wang. Word ik nu ook nog sentimenteel? Slava mag mij niet zien huilen. Ik pak mijn omslagdoek en loop naar buiten.

Theofil Danijelovitsj Richter (Theo) *Vader van Slava, 59 jaar, 1931*

Ik hoor opgewonden stemmen als ik het huis met de pilaren nader, dat zich al sinds mensenheugenis verschuilt in de bossen rond Zjitomir. Dat moeten Olga en Maria zijn. Maria is de oudste van het stel, zij regelt de zaken. Olga is de jongste (kort geleden werd zij zestig) en is 'dol' op tegenspreken. Andere zusters bemoeien zich ermee, redderen en sussen. De dames zijn nerveus voor hun familieconcert, dat zo dadelijk begint. Als ik het grasveld voor het huis betreed, kijken ze mijn kant op en dooft het tumult. 'Theo!' klinkt het als uit één mond. Met ruisende rokken komen ze op mij af, omhelzen me, trekken aan mijn jasje. Ik geniet van mijn acht ongehuwde bewonderaars in dit oude, statige huis met nogal wat achterstallig onderhoud. Vergane glorie, dat geldt zowel voor het huis als voor de dames. Ik overhandig de koekjes die Anna voor ze heeft gebakken.

'Waar is je zoon?' vragen ze. 'Hij komt toch wel?'

'Natuurlijk komt Slava, maak je maar geen zorgen. Toen ik vertrok was hij nog aan het oefenen', zeg ik, en vertel er maar niet bij dat ik het gekkenwerk vind, Schumanns pianoconcert spelen in je eentje. 'Speel iets eenvoudigers!' heb ik hem op het hart gedrukt. 'Solostukken, Schumanns *Waldszenen*, een *Barcarolle* van Chopin.' Maar hij hield voet bij stuk. Als Slava eenmaal iets in zijn hoofd heeft, krijgt niemand het eruit.

Vanaf zijn zevende speelt hij piano, en in naam ben ik zijn leraar. Maar wat een leerling! Nooit heeft er één etude op de lessenaar gestaan. Vingeroefeningen? Ik heb hem er niet op kunnen betrappen. Tsjaikovski's *Kinderalbum* ruilde hij al snel in voor de *Nocturnes* van Chopin.

'Vertel mij,' vraag ik mijn collega's op het conservatorium in Odessa, zonder te vermelden dat ik het over mijn eigen zoon heb, 'wat vind je van zo'n leerling? Heeft hij enige kans van slagen?' Zij kijken mij meewarig aan, halen hun schouders op en schudden

langzaam hun wijze hoofden. 'Discipline!' zeggen ze, 'zonder discipline kom je er niet!'

Maar discipline is het probleem helemaal niet. Zodra de piano vrij is, zit Slava erachter. Mijn grote vrees is dat hij zichzelf de techniek verkeerd heeft aangeleerd. Hij speelt alles wat los en vast zit, maar hij is geen pianist, hij is een doorspeler, met een enorme honger naar muziek. Als ik een partituur kwijt ben, ligt die in zijn kamer. Die jongen is verslaafd geraakt aan opera's, en vooral aan die van Wagner. Net als ik trouwens, ik heb hem vast en zeker besmet met mijn begeesterde verhalen over de uitvoeringen die ik in Wenen zag. Toen Slava negen was, had hij mijn luxe uitgave van Wagners *Ring* al op de lessenaar staan. Op zijn twaalfde heeft hij een hele zomervakantie lang *Die Walküre* gespeeld, dag in, dag uit, soms tot midden in de nacht, tot ongenoegen van iedereen die dichtbij genoeg was om er wakker van te liggen.

Nu begeleidt hij opera-aria's in de *Opera* in Odessa. Alles van blad, onvoorbereid. Het betaalt niet geweldig, maar laatst bestond zijn salaris uit een grote zak aardappelen - een zegen in deze tijden van hongersnood.

Maria wijst mij een plaats op de voorste rij. Een paar stoelen verderop zit Natasja Verbizkaja, mijn veelbelovende leerling. Ik knik haar vriendelijk toe. Sinds een paar maanden speelt ze samen met Slava. Dat was mijn idee. Van mijn vrouw Anna mag ik niet voor koppelaarster spelen, maar de combinatie van dit lieve, verlegen meisje met mijn Slava lijkt hoopvol.

Waar blijft die jongen nou toch? De zusters zijn onrustig, draven doelloos heen en weer en raken in een verholen, maar door iedereen opgemerkte paniek. Plotseling staat hij naast de vleugel, mijn bijzondere zoon, knipoogt naar Natasja (!), neemt plaats op de pianokruk en begint te spelen, zonder een spoor van nervositeit. Godzijdank heeft hij mijn paniek op het podium niet overgenomen. Als ik een recital geef, glijden mijn vingers van de toetsen, zo erg transpireer ik. Met een rood hoofd werk ik mijn

programma af, zonder aan de nuances toe te komen die ik in mijn spel had willen verwerken. Hoe meer ik nadenk tijdens het spelen, hoe meer fouten ik maak. Nee, ik ben niet geschikt voor het concertpodium. Nu hoop ik anderen ernaartoe te kunnen brengen. Natasja is al een eind op weg. Laat mij in de kerk maar orgel spelen, buiten het zicht van de mensen.

Schumanns *Pianoconcert* ken ik door en door, maar het lijkt wel of ik de muziek voor het eerst hoor. Zoals Slava het speelt, mis ik de orkestpartij nauwelijks, hij stuwt de muziek in een verrassende meerstemmigheid voort. Zijn klank is scherp, hij speelt als een begeleider, maar het weerhoudt de luisteraars er niet van om aan zijn lippen te hangen, alsof hij ze een spannend verhaal vertelt. En wat bijzonder is: hij vertelt Schumanns verhaal, speelt met de signatuur van Schumann.

Wat is tijd toch een vreemd verschijnsel; Slava's spel is zo intens, dat de tijd lijkt weg te vallen. Ik vraag mij af hoe hij dat zelf ervaart. Als de piano eindelijk zwijgt, is het even stil. Verbeeld ik mij dat ik de mensen hoor zuchten, opgetild door de schoonheid van Schumanns muziek, of bedroefd omdat het verhaal uit is? Dan barst het applaus los, de zusters verdringen zich om de zestienjarige solist, kussen hem op beide wangen, andere toehoorders komen hem feliciteren.

Terwijl het rumoer toeneemt, zie ik hoe Natasja naar Slava kijkt. Mijn hemel, in een oogwenk wordt het mij duidelijk: haar glimmende ogen, haar anders zo bleke wangen die nu glimmen als opgewreven appels... Dan slaat ze haar ogen neer, pakt haar omslagdoek en loopt naar buiten.

Anna Richter, moeder van Slava, 39 jaar, 1931

Vanmiddag speelt Slava bij de Semjonov-zusters, maar ik kan er echt niet heen. Ik zou willen gaan, maar ik moet naar Sergej, hij heeft mij nodig. Mijn dagboek zit in de tas, ik hoop dat hij weer vraagt of ik hem voor wil lezen.

Theo gaat naar Slava luisteren, ik heb koekjes voor de Semjonovs gebakken. Ik kan niet overal tegelijk zijn, nietwaar? En Theo is toch de vakman, hij kan Slava van repliek dienen en commentaar op zijn spel geven, hoewel Slava zich niets laat zeggen, die gaat helemaal zijn eigen gang. Ik weet nog goed dat hij ons op een dag meedeelde dat hij geen vlees meer wilde eten. Sindsdien heeft hij geen kippepootje meer aangeraakt. Toen Theo hem onder druk zette om vingeroefeningen te doen en etudes te spelen, sloeg hij een Chopin-bundel open en begon te oefenen, regel na regel, bladzij na bladzij. 'Dit zijn mijn vingeroefeningen', zei hij.

Toen Slava werd gedoopt was hij al bijzonder, want toen de priester hem doopte en zijn voetjes zalfde, moest hij heel hard lachen. En toen hij op school zat en buiten piano moest gaan spelen voor een hoge Partijfunctionaris, weigerde Slava en zei: 'Misschien weet u het niet, maar een echte musicus zou dat nooit doen: buiten in het veld pianospelen!' De man was woedend, maar mijn zoon speelde niet.

Slava is gek op mij en daarom speelden we iedere middag samen. Nu doet hij dat met Natasja Verbiskaja. Theo's idee. Ze heeft mijn plaats grotendeels ingenomen, en daar ben ik niet blij mee. Straks wordt ze nog verliefd op hem en daar is mijn jongen nog lang niet aan toe. Theo kan het allemaal niets schelen. 'Je kunt pas goed pianospelen als je liefhebt', zegt hij. 'Kijk naar mij, toen ik jou trouwde, ging mijn spel met sprongen vooruit!'

Wat steeds verder achteruit gaat, is Theo's gezondheid. Hij heeft een zenuwontsteking in zijn arm die maar niet overgaat. Toen hij gisteren stil in zijn stoel voor zich uit zat te staren, zag ik in het avondlicht ineens een oude man zitten. Het is zover, dacht ik, mijn vader zaliger krijgt gelijk met zijn waarschuwing om geen man van twintig jaar ouder te trouwen. Maar toen was ik gek op Theo, dus die bruiloft ging door. Pianoleraar trouwt piano-leerling, het oude liedje. Gisteren was het moeilijk om in die

grijzende oude man nog het voorwerp van mijn verliefdheid te herkennen. Zeker nu hij geen piano meer speelt, want door de ontsteking kan Theo alleen nog maar lesgeven. En veilig zijn we allerminst, want op het conservatorium zagen ze al aan de poten van zijn stoel. Om straks niet zonder geld te zitten volg ik een naaicursus, dan kan ik tegen betaling jurken maken. Ik ben al vrij goed in naaien, borduren en hoedenmaken. En Slava heeft van zijn eerste salaris een lap stof voor mij gekocht, de schat!

Ik haast mij de straat in waar Sergej woont. Mijn wangen gloeien. Krijg ik het warm van het lopen? Ik kijk omhoog en kan het raam van zijn flat gemakkelijk vinden, want Sergej staat al in zijn kamerjas op de uitkijk. Als hij mij ziet komen, begint hij uitbundig te zwaaien. Wat is het toch een lieve man!

Sergej is een collega van Theo op het conservatorium in Odessa. Slava volgde compositielessen bij hem, maar om de een of andere reden gaat hij er niet meer naar toe. Vreemd, want Sergej is een zeer gerespecteerde docent, en heel charmant. Hij is chronisch ziek, ligt veel op bed en geeft thuis les. Een man alleen, daarom heb ik aangeboden om hem af en toe gezelschap te houden, dan is hij niet zo eenzaam. Natuurlijk na overleg met Theo, maar die vindt het goed.

Voordat ik de voordeur van de flat open, schik ik mijn haar en knoop mijn mantel open. Vanachter de kamerdeur hoor ik zijn welluidende stem: 'Kom binnen, Anna Richter. Welkom!' Hij ligt op bed, het laken opgetrokken tot de kraag van zijn nachthemd. Aan de muur hangt een portret van Lenin, maar het had ook een foto van Sergej kunnen zijn, want de gelijkenis is verbluffend: sik, snor, kaal hoofd, wilskrachtige ogen. Terwijl ik thee zet en mijn zelfgebakken koekjes in een schaalte leg, praat hij onafgebroken tegen me. Wanneer ik in de keuken sta, versta ik de helft niet van wat hij zegt, maar dat lijkt hem niet te deren, want als ik de samowar op tafel zet, vraagt hij: 'Wat vind jij daar nou van, Anna Richter?' Ik zoek naar een antwoord, maar dat is niet nodig, want

hij praat alweer verder. Pas als hij een slok thee neemt, zie ik mijn kans schoon.

‘Slava geeft vanmiddag een concert’.

‘Slava!’ roept Sergej uit, ‘mijn beste leerling! Hij kan zo mooi componeren. Jammer dat hij niet meer komt. Waarom eigenlijk niet? En wat speelt hij vandaag? Schumanns Pianoconcert? Prachtig stuk, prachtig! Voordat dat concert ontstond, heeft Schumann diverse pogingen gedaan om een pianoconcert te componeren. In 1828 startte hij een concert in es-majeur, van 1829 tot 1831 werkte hij aan een concert in f-majeur en in 1839 schreef hij een eerste deel van een concert in d-mineur. Geen van deze werken werd voltooid. In 1841 schreef Schumann een *Fantasie in a-mineur* voor piano en orkest, die op 13 augustus 1841 in première ging in het Gewandhaus in Leipzig, met als soliste Schumanns vrouw Clara Wieck. Zij spoorde hem aan er een volwaardig driedelig concert van te maken. In 1845 voegde hij een *Intermezzo* en een *Finale* toe om het werk af te ronden. Het werd het enige pianoconcert dat Schumann voltooide. Het ging in première in ...’

Het lijkt wel alsof hij tegen een groep studenten spreekt. Hij vertelt alles wat hij weet, en dat is veel, heel veel. Ik kan het niet allemaal volgen, maar ik mag graag naar hem luisteren. Ik hou van zijn stem, en schrik er bijna van als hij even stilvalt.

‘Ben je moe van het praten?’ vraag ik. ‘Zal ik je kussen opschudden? En zal ik je weer voorlezen?’

Hij knikt en zegt: ‘Op één voorwaarde.’

‘En dat is?’

‘Mag ik de hand van mijn verpleegster vasthouden?’

‘Maar Sergej...’ aarzel ik.

‘Zuiver medicinaal’ zegt hij. ‘Persoonlijke aandacht geneest, dat weet je toch?’

Ik haal mijn dagboek uit mijn tas, sla het open en pak aarzelend zijn hand. Die is koel, niet koortsig. Gelukkig maar! Ik schraap mijn keel en lees:

‘Onze buren kregen een tweeling, maar de buurvrouw werd langdurig ziek en logeerde elders met de kinderen. Daarom was Boris, de buurman, een tijd alleen. Hij raakte zeer gehecht aan zijn favoriete studente Lijuda, een betoverend mooie, jonge vrouw, die buitengewoon interessant en getalenteerd was. Boris’ huwelijkstrouw hield geen stand, hij liet zich betoveren door deze Lijuda en vergat zijn vrouw en zijn twee dochtertjes. Lijuda probeerde hem uit alle macht over te halen om met haar naar Parijs te vertrekken.

Maar Boris durfde niet, zag met een bezwaard hart dat Lijuda vertrok en bleef alleen achter.

Na een tijdje keerde zijn vrouw met de kinderen naar Odessa terug en leek alles tot rust te komen. Maar het lukte Boris niet meer om zich nog voor zijn gezin te interesseren. Hij kreeg van Lijuda bericht dat zij in Parijs met veel succes een concert had gegeven. Boris raakte volledig uit zijn evenwicht en zat avond aan avond op de boulevard of op het strand in de verte te staren.

Op een nacht werd ik opgeschrikt door geklop op het raam. Voor de deur stond de vrouw van Boris, doodsbлек en trillend. Ze zei dat haar man verlamd was geraakt. De volgende dag bleek hij aan tyfus te lijden. De ziekte ging van kwaad tot erger en Boris leed vreselijk, totdat hij stierf. Hij lag opgebaard in een verduisterde kamer, de ratten renden rond onder zijn kist. Zo eindigde zijn leven, met al zijn hoop en zijn plannen, en met zijn schuld.’

Ik sluit het dagboek. Sergej ligt met gesloten ogen. Slaapt hij? Mijn hand ligt nog in de zijne. Dan hoor ik zijn sonore stem.

‘Wat had jij gedaan als je Boris was?’

‘Ik weet het niet’, stamel ik. ‘Ik ben geen man, jij wel. Was jij mee naar Parijs gegaan?’

Sergej opent zijn ogen, kijkt tot in mijn ziel en knikt.

‘Maar zijn vrouw en kinderen dan? Die kan hij toch niet achterlaten?’

‘Ik geloof dat je je hart achterna moet reizen, ook al doet dat pijn’, zegt hij. ‘En jij, stel dat jij Lijuda was, had je Boris dan meegevraagd naar Parijs?’ Zijn hand knijpt zachtjes in de mijne.

‘De liefde is sterk’, hoor ik mijzelf zeggen. ‘Misschien had ik het hem gevraagd. Maar ik ben Lijuda niet, ik ben een moeder, ik heb een zoon. Ik zou Slava nooit in de steek laten.’

Mijn hand ligt nog steeds in de zijne. Sergej richt zich half op en trekt mij naar zich toe.

Sviatoslav Richter (Slava), 16 jaar, 1931

Het oude huis met de pilaren in de stijl van Turgenev schemert tussen de bomen door. Ik ben onderweg naar het huisconcert van de Semjonov-zusters, goede kennissen van mijn vader. Acht oudere dames, muzikaal, ouderwets, origineel en tamelijk buitenissig. Ze noemen de trappen van hun bordes een toetsenbord, omdat de treden bij elke stap een piepend geluid maken. Zoals de gezusters jongleren met woorden, klunzen als clowns en om elkaar heen bewegen als bejaarde ballerina’s lijken ze een variété-gezelschap dat mij altijd aan het lachen maakt.

Onder mijn arm klem ik de partituur van Schumanns *Pianoconcert* dat ik zo meteen ga spelen. Ik zou het uit mijn hoofd kunnen doen, maar ik ben nu eenmaal gewend om alles van blad te spelen. Bij de opera hoeven de zangers die ik begeleid maar te vragen om een aria of een koorstuk en ik kan het spelen, onvoorbereid.

Volgens mijn vader is dat begeleiden niet goed voor mijn techniek. ‘Je klank is te scherp, dat krijg je als je een orkest moet vervangen’, zegt hij. Arme papa, hij zou mij les willen geven, een

leraar voor mij willen zijn. En dat is hij ook, zonder dat hij het weet. Ik leer heel veel van hem, door hoe hij studeert, hoe hij speelt, door de theaters en de concerten waar hij mij mee naartoe neemt, door zijn enthousiasme voor Wagner. Ik weet nog dat papa in de schaars verlichte kamer van onze flat in Odessa werkte aan de *Symfonische Studies* van Schumann, terwijl ik zat te lezen en zogenaamd niet luisterde.

Hij kan er niet goed tegen dat ik mijzelf heb leren spelen, maar ik ben heel erg trots op hem. Ik hoop dat hij dat weet. We hebben een soort verbond: we verstaan elkaar zonder woorden. We zeggen niet veel, maar ik heb altijd het gevoel dat hij mij begrijpt.

Ik hou van Chopin en Debussy, én van Schumann.

Nu ik klaar ben op school – de Heer zij geloofd! – heb ik tijd om ook piano te spelen bij de stomme films in de bioscoop van Odessa. Maar ik doe het geloof ik niet zo erg goed, omdat ik de film zelf wil zien.

School is wel zo ongeveer het ergste wat ik in mijn leven heb meegemaakt. Frau Peters was mooi, ze leek op de Mona Lisa en ik geloof dat ze mij wel mocht. Maar ze was zo streng dat we bang van haar waren. ‘Jullie zijn allemaal lui lakken,’ riep ze, ‘maar Richter *stinkt* naar luiheid!’ En misschien had ze daar nog wel gelijk in ook.

Mijn vader zal er al wel zijn. Ik hoop dat Natasja komt luisteren, we spelen vaak samen. Ze is erg goed, gisteren speelden we Haydns *Londen-symfonie* en het ging geweldig, we voelden elkaar feilloos aan, ik kreeg het er warm van. Na afloop dronken we thee. Zij is meestal een beetje stil en verlegen, maar gisteren had ze het hoogste woord, ze las zelfs een gedicht voor. Het overviel me nogal, ze keek me strak aan, alsof ze iets van me wilde, ik wist niet wat ik doen moest. Toen ze even naar de keuken ging, ben ik maar gauw naar huis gegaan.

Thuis kwam mijn moeder naar me toe. ‘Wanneer gaan wij weer eens samenspelen?’ vroeg ze. ‘Je speelt alleen nog maar met Natasja.’

‘En jij gaat steeds naar die Sergej’, wilde ik zeggen, maar ik hield mijn mond. Straks bij het concert blijft mijn moeders plaats leeg, want ze zit weer bij Sergej. Wat moet ze bij die man? En uitgerekend déze man, die mijn liefde voor het componeren had kunnen stimuleren, maar slechts mijn tegenzin en walging heeft gewekt, alsof componeren een giftige paddenstoel is die je niet aan moet raken. Wat heb ik onder deze man geleden tijdens die paar compositielessen bij hem thuis! Hij hield nooit meer op met praten, ik kreeg het koud en wilde maar het liefst ter plekke in slaap vallen om die constante, hypnotiserende woordenstroom te ontvluchten. Maar mijn moeder hangt aan zijn lippen en loopt de halve stad door naar zijn huis om thee te zetten en hem onder te stoppen, want de man beweert dat hij chronisch ziek is.

Tot overmaat van ramp heb ik deze Sergej Kondratjev nog van een wisse dood gered ook, want toen ik op een dag op les kwam, vond ik hem half gestikt op de vloer met iets in zijn luchtpijp, happend naar adem. Hij heeft het overleefd doordat ik hem vond en de burens waarschuwde. En nu heeft hij mijn moeder gevangen, of moet ik zeggen bevangen, want hij heeft haar nodig, zegt ze.

Ik loop het grasveld voor het huis op. De Semjonov-zusters kijken enigszins gekweld als ze mij zien komen, alsof ze dachten dat ik niet meer op zou komen dagen en net een ander hadden gevraagd om wat stukjes te spelen. Maar dan breekt de zon door op hun gerimpelde gezichten, zij verwelkomen me opgetogen, klappen in hun perkamenten handen, giechelen ‘We werden ongerust. Het is gevaarlijk buiten.’ Ze begeleiden me over de treden van het toetsenbord – ze piepen allemaal – naar het bordes en voeren mij naar de vleugel. Mijn vader zit op de eerste rij en knikt mij bemoedigend toe. Een paar stoelen verderop zit Natasja. Ik knipoog naar haar. Bloost ze? Ik open de klep van de vleugel,

maak mijn vingers los en ga rechtop zitten. Het komende halfuur is voor Robert Schumann.

Hoe verhoudt muziek zich tot tijd? Achteraf, na het spelen van een sonate of een concert, vertelt de klok hoeveel tijd er voorbij is gegaan. Maar je zou kunnen zeggen dat muziek getransformeerde tijd is, waardoor meetinstrumenten als de klok falen. De beleving van muziek laat zich niet vastleggen in minuten of seconden. Tijdens de eerste minuut van Schumanns concerto gebeurt er al zo veel, ontwikkelen zich al zo veel stemmingen. Muziek is het enige medium waarbij dat kan. Heb ik een halfuur gespeeld als ik aan het slotakkoord toe ben? Ik weet het niet, want de tijd is verdwenen, weggevallen.

Na dat slotakkoord is het even stil; ik verbeeld mij dat ik de toehoorders hoor zuchten. Dan verrijst een applaus, de zusters verheffen zich van hun stoelen, roepen bravo, omhelzen mij en kussen me op beide wangen. Anderen komen op mij af, kloppen op mijn schouders en prijzen mij de hemel in. Ik voel me verlegen worden, niet wetend waar ik kijken moet. Dan zie ik Natasja staan. Bij haar zou ik mij niet verlegen voelen, haar kus is misschien de enige kus waar ik op hoop. Maar ze komt niet naar mij toe, veegt met een hand langs haar wang, pakt haar omslagdoek en loopt weg. Met het risico om al die enthousiaste mensen teleur te stellen, laat ik hen staan en loop achter Natasja aan. Als ik op haar schouder tik, draait ze zich om.

‘Huil je?’ Haar ogen staan vol tranen.

Ze schudt haar hoofd.

‘Moet je weg?’

Ze knikt en trekt de omslagdoek strakker om haar schouders.

‘Jammer’, zeg ik. ‘Morgen weer samenspelen?’

Wat heb ik gezegd? Ze kijkt me wanhopig aan en loopt weg.

Zomer in Zjitomir

Tante Meri (38 jaar), tante van Slava, zuster van Slava's moeder Anna, 1936

De zomer is prachtig. Theo en Anna blijven in Odessa, mijn zuster zorgt voor een zieke. Ik ben met de familie in Zjitomir, waar we van boeren een paar kamers huren. Die zijn nogal primitief, maar het eten is hier beter dan in de stad. De boer brengt ons melk en eieren, er zijn aardappels en groente van het land, in het bos plukken we bessen en paddestoelen. Neef spietst vis uit de beek met een vleesvork, en we koken buiten op de 'locomotief', een primitief fornuisje met een pijp. Alles smaakt me, de soep, de aardappels, de verse paddestoelen en de melk, rechtstreeks van de koe.

Terwijl ik de vloer aanveeg en denk: vandaag komt Slava op de boerderij, hoor ik gestommel en draai mij om. Een lange, slanke en aantrekkelijke jongeman is bezig om door het openstaande raam naar binnen te klimmen. Zo komt hij vaker binnen, omdat hij de gebaande paden het liefst vermijdt.

Ik laat de bezem vallen, roep: 'Slava, je laat me schrikken!' en ga op mijn tenen staan om hem te omhelzen. 'Jongen, wat ben je toch lang!'

Hoe oud is hij nu? Een jaar of twintig, al bijna een volwassen

man in elk geval. Ik krijg het warm als hij mij ter begroeting kust.

Het lijkt nog maar zo kort geleden dat ik hem op schoot had en liedjes met hem zong. Toen hij drie jaar was, lag hij bij mij in Zjtomir met tyfus in bed, terwijl zijn ouders in Odessa waren. Mijn god, wat een angsten heb ik uitgestaan dat ik die kleine jongen zou verliezen.

‘Blijf bij mij, tantie’, zei hij als hij koortsig lag te woelen, zijn rode haartjes kletsnat. ‘Als jij er niet bent, springt er een grote grijze kat op mij met grote zware poten en gloeiende groene ogen. Ik ben bang voor hem, tantie. Sluit de deur heel goed, zodat hij er niet in kan. Je zult wel zeggen dat er geen kat is en dat ik hem gedroomd heb. Maar weet je, tantie, een kat in je droom is nog angstaanjager dan een echte!’

Toen Slava beter was, bleef hij bij mij, want drie jaar lang was reizen te gevaarlijk door de burgeroorlog tussen de Witten en de Roden. Zo werd ik onverwacht een tweede moeder voor Slava en vierde hij zijn vierde, vijfde en zesde verjaardag bij ons in Zjtomir met grootvader Pavel, oom Nikolai en mij.

Nu is die kleine jongen met z’n pagekopje een knappe jongeman met een mooie, melodieuze stem en gevoelige ogen, die honderduit praat en lacht en lief voor mij is.

‘Tantie, vertel nog eens over vroeger?’ vraagt hij als we theedrinken. Is dat omdat hij weet hoe ik mijn hart aan hem verpand heb toen hij een kleuter was? Wil hij herinneringen ophalen aan wat we samen hebben meegemaakt?

‘Toen je bij ons kwam was je een jongetje van nog maar drie, met rood haar. Kijk maar!’ Ik haal een foto van ons tweeën uit mijn tas. ‘De revolutie raasde door het land en het leven was hard. We hadden geen geld voor speelgoed, maar oom Kolya maakte houten autootjes en we hadden wat oude prentenboeken. Ik maakte een tekenblok van gebruikte vellen papier. Daar schreef je uren achter elkaar heel precies de letters van het alfabet op over. Voor elke nieuwe pagina koos je een andere stijl.’

‘Dat weet ik nog wel. En ook dat ik vaak uren naar een tekening keek terwijl ik met mijn vinger langs de lijnen ging en mijzelf verhalen vertelde over wat ik erin zag. Of dat ik met blokken enorme bouwsels bouwde.’

‘Je was een kleine jongen met een teder, bijna vrouwelijk hart. Je had mensen lief en wilde geknuffeld en gestreeld worden. Wat dat betreft verschilde je totaal van de andere jongens van jouw leeftijd, want je hield niet van ruwe of lawaaiige spelletjes of van vechten. En nooit speelde je oorlogje. Niet dat je een lafaard of een huilebalk was, maar vechten met andere kinderen vond je een slechte zaak.

Op een dag vielen twee jongens van het weeshuis je aan en sloegen je een bloedneus en twee blauwe ogen. Terwijl je werd geslagen, stond je zonder geluid te maken met je rug tegen de muur. Je huilde niet en probeerde niet weg te rennen of om hulp te roepen. Zelfs al stonden de pijn en de verontwaardiging op je kleine gezicht te lezen, je deed niet de minste poging om jezelf te verdedigen.

De schooljuf rende naar buiten en joeg de twee jongens weg.

“Waarom heb je ze niet met gelijke munt terugbetaald?” vroeg ze.

Je keek de juf verbaasd aan en zei: “Maar juffrouw Stabusch, u weet toch wel dat ik niet kan vechten? Ik ben een heel ander soort jongen.”

‘Zei ik dat?’

‘Ja, maar niet omdat je je superieur voelde. Je wist gewoon dat je niet zo was als de andere jongens, en ook niet zo wilde zijn.’

Slava glimlacht. ‘Mm, dat bevalt me.’

‘Je was al jong gek op theater en film, en je organiseerde van alles: huisconcerten, toneelstukken, charadeavonden, maskerafjes, ga zo maar door. Je vond het belangrijk dat wat jij bedacht zijn eigen stijl had, en jouw enthousiasme stak iedereen aan. De donkere dagen in die moeilijke jaren werden lichter door alles wat

jij organiseerde. “Voor mij is elke dag een feestdag”, zei je vaak, en inderdaad, je kon het ‘gewone’ omtoveren in het ‘buitengewone’, en haalde overal de schoonheid naar voren.’

Sviatoslav Richter, 20 jaar

Als ik van het station naar de boerderij buiten de stad ga waar mijn familie vakantie houdt, loop ik weer door de lieflijke stad Zjtomir langs de ongeplaveide straten, de witgeschilderde hekken, de schoorsteen van de broodfabriek, de watertoren op de hoek, de bloeiende kersenvormen. Hier woonde ik, in de omgeving van denkende, geschoolde mensen, begiftigd met een bescheiden waardigheid die ontvankelijk maakt, mensen die ’s avonds lezen onder de schemerlamp of op een oude vleugel spelen.

Ook in het bos ken ik nog de paden, de open plekken, de vennetjes, het zoemen van de bijen, de bloeiende anemonen die het hele bos besprenkelen met kleine, witte sterren. Toen ik klein was, bestond de wereld uit sprookjes en poëzie. Ik leefde met de natuur, die mysterieuze poort naar het bovennatuurlijke, en sprak met de elementen, want elke boom, wolk en plas was bezield. Tot een jaar of zeven geloofde ik in elfen en zeemeerminnen.

Als ik bij de boerderij aankom, is tante Meri de vloer van haar kamer aan het vegen. Zachtjes klim ik door het raam naar binnen. Tantie geeft een gillette van schrik als ze mij opmerkt, omhelst mij op haar tenen en roept uit: ‘Jongen, wat ben je toch lang!’ Mijn hart gaat sneller kloppen nu ik haar weer zie. Drie jaar lang heeft ze als een moeder voor mij gezorgd toen ik niet bij mijn ouders kon wonen. Had ik heimwee? Misschien, maar als ik terugdenk aan de jaren met mijn tante Meri lijkt het één groot feest, want tante zat vol verrassingen. Ze bedacht overal een verhaaltje bij, tekende gekke mannetjes voor me en maakte een stelletje handpoppen met grote neuzen en dikke buiken, vrienden waar ik mee kon praten. Haar grenzeloze verbeelding veranderde iets gewoons in iets

speciaals en mysterieus: een spijkergat in de muur of een barst in de vloer bleek de toegangspoort naar een fantastisch, microscopisch klein koninkrijk dat we in onze dromen konden bezoeken als we ons de magische spreuk konden herinneren die ons toegang tot dat rijk zou verschaffen.

Meri illustreert boeken en schildert. In haar atelier vind ze feilloos de weg in het doolhof van papier, krijtjes, kwasten en tubes verf in alle kleuren van de regenboog. Ze zet penselen klaar, knijpt tubes uit, prikkelt haar rijke fantasie en schept nieuwe werelden, zoals die van Hanspeter, een roodharige jongen die opvallend veel op mij lijkt toen ik klein was. Haar prentenboek, *Hanspeters wouddroom*, heeft ze aan mij opgedragen. Als kleine Slava vond ik de bladzij het allermooiste waarop de woudfee de jongen laat luisteren naar een concert van musicerende kevers, mieren en sprinkhanen. Onder de tekening stond een versje:

In het rijk van de woudfee
Zeg! Wat voor klanken zijn dat daar?
Wat hoor ik ginds toch voor misbaar?
Alles kruipt en hupt en springt,
lacht en musicert en zingt.

's Avonds halen we herinneringen op aan vroeger. Voor de zoveelste maal vertelt tante over de tijd dat ik bij haar woonde, en voor de zoveelste maal hang ik aan haar lippen. Ze prijst me om mijn organisatietalent, maar zij was mijn grote voorbeeld. Ze was overal voor te vinden, ook later als ik bij haar logeerde en we de wereld op z'n kop zetten.

'Weet je nog...?' zeggen we en de herinneringen buitelen over elkaar heen. 'Weet je nog dat we een keer over de markt liepen met een brandende kaars in onze handen en een schijnheilig gezicht, de voorbijgangers in verbijstering achterlatend?'

'Weet je nog hoe we in de donkere straten van Odessa net deden of we een verliefd paar waren? Jij droeg dat loodzware

masker van klei en gaas waar je zo lang op gezwoegd had. “Een stel gekken”, momperde de dikke joodse buurvrouw, nadat ze vreselijk geschrokken was.’

‘En weet je nog hoe jij vakantiegangers op weg naar de rivier aan het schrikken maakte door uit de bosjes tevoorschijn te springen, je gezicht besmeurd met modder? Ze begonnen te gillen en renden terug naar Zjitomir zonder de duik in de rivier die ze wilden gaan maken.’

Als we eindelijk gaan slapen, beloven we elkaar om deze vakantie weer eens een groots theaterspektakel te bedenken.

‘Tante Meri, ken je Modest Mussorgsky’s *Nacht op de kale berg*?’ vraag ik haar de volgende dag. Ze knikt en haar ogen beginnen te glimmen. Samen bedenken we een zomeravondtheater in de Zjitomirse bossen met heksen, nymfen, bosgeesten en de god Pan. Onze familieleden zijn meteen enthousiast. We verkleden ons met alles wat we kunnen vinden aan oude lappen, touw, modder, takken en blaadjes. Meri maakt haar voortanden zwart, plakt puisten op haar armen en zet ogen op waar kinderen wekenlange nachtmerries van zouden krijgen. Als een wellustige duivel achtervolg ik haar in het bos. Om ons heen duiken watergeesten, saters en bacchanten op. Oom Kolya is een angstaanjagende bosgeest met woeste haren én een fototoestel, want onze familie is gek op foto’s. Als hij Meri aan de oever van een meertje wil fotograferen, duik ik naar de bodem van de plas, schep een handvol slijk en bladeren op mijn hoofd en verschijs als een proestende watergeest aan de oppervlakte. Ik sta te bibberen van de kou, want het duurt wel vijf minuten voordat de foto is genomen. We stoten onaardse geluiden uit en laten ons zo meevoeren in schimmige fantasieën van een mythische wereld met geesten, listen en lusten, dat het dansen, zingen en roepen tot in de nacht doorgaat, tot huiver van de boeren in de omgeving.

Kremlin-ziekenhuis, zaal 13, 31 juli 1997

Dat was een van de mooiste dagen van mijn leven. Ik zie nog voor me hoe Meri en ik - de armen om elkaars schouders, zij in een dunne witte zomerjurk, ik met alleen een zwembroek aan - die zomer vrolijk door het gras banjerden.

Maar zit er nu een duivel op het voeteneind van mijn bed om mij te straffen voor dit bandeloze spel, dit balanceren op de rand van de lust en de geilheid, dit uitdagen van het fatsoen? Perst hij voor straf de lucht uit mijn longen? Snijdt hij het hart uit mijn borst, mijn warmkloppend hart, dat mij op de been houdt in zware tijden en dat nu dreigt om ermee op te houden?

Voorzichtig til ik mijn hoofd van het kussen en gluur naar het voeteneind. Geen duivel te zien. En de lust en de geilheid? Die zijn nog slechts herinnering.

Ik strek mijn vingers en spreid ze. Zijn ze nog blauw? Als ik dat rijtje ledemaatjes in het halfduister zie bewegen kan ik niet geloven dat ze mij mijn leven lang trouw zijn gebleven. Dat ze al die noten hebben gespeeld, al die pianotoetsen hebben beroerd, pianissimo, fortissimo en alle nuances daartussenin.

De noten van de arpeggio's speelde ik zonder pedaal. Maar de laatste jaren werd het bereik van mijn trouwe handen kleiner. Toen ik niet meer bij de laagste noten van de Brahms-variaties kon, vroeg ik Lucewicz of hij, naast het omslaan van de pagina's van de partituur, ook de lage noot aan wilde houden. Ik geloof niet dat iemand het ooit heeft gemerkt.

Ik zak weg in een halfslaap. Hoe lang ben ik van de wereld? Als ik ontwaak, zit de verpleegster naast het bed. Ik wil wat zeggen. Te moe.

Laat ik de moed zakken? Zo vaak in mijn leven was

ik moedeloos. Gek dat ook de mensen die van je houden, je dan geen moed kunnen geven. Moed inspreken, ja, maar daar word ik alleen maar moedelozer van. De piano is mijn sanatorium, mijn psychiater, mijn reden van bestaan.

De twijfels van Theo Richter

Theo Richter, *Slava's vader*, 1936

Moet ik mij zorgen maken? Anna is alweer uren bij Sergej. Wat is er toch allemaal te doen bij een man die chronisch ziek zegt te zijn?

Deze zomer blijven we thuis in Odessa, Slava is bij de familie in Zjitomir. Anna zegt dat ze niet weg kan, anders blijft Sergej onverzorgd achter. Ik wil haar niet alleen laten, maar veel liever was ik ook naar Zjitomir gegaan.

Wat moet je ervan denken als je vrouw zich inlaat met een andere man? Mijn vragen – wat doe je daar, wat mankeert die man, wat betekent hij voor jou? – beantwoordt ze niet.

‘Vertrouw je me soms niet?’, zegt ze. ‘Ga mee, dan kunnen jullie over muziek praten.’

Ik ken Sergej Kondratjev, hij is een collega van me aan het conservatorium. Maar met hem over muziek, of wat dan ook, praten? Hij is zo iemand die het woord neemt en het niet meer afstaat. Toen we elkaar nog spraken, raakte ik niet van hem af, alsof een geheimzinnige kracht mij vastgreep en mijn benen en spraakorgaan verlamde. Hij heeft weleens tot 's morgens vroeg met, of moet ik zeggen: tót mij gesproken. Ik was doodmoe, maar zag geen kans te ontluchten.

Als ik dit tegen Anna zeg, reageert ze verontwaardigd. Ze zegt dat ze graag naar hem luistert, dat ik begrip voor hem moet hebben en moet beseffen wat een chronische ziekte inhoudt.

Kondratjev is tien jaar jonger dan ik. Ik ben twintig jaar ouder dan Anna. Lang geleden, vóór ons huwelijk, schreef ze: 'Toen je je aan mij voorstelde, wist ik met rotsvaste zekerheid dat deze man, en geen ander, mijn levensgezel is'. Maar hoe zeker is een rotsvaste zekerheid? Hoe houdbaar ben ik als levensgezel met mijn 64 jaar?

Op het dressoir staat een foto waar Anna en ik naast elkaar zitten. Slava zit achter mij op de leuning van de bank en legt zijn hand op mijn schouder. Losjes om zijn nek hangt een idiote das met bloemmotieven, het bovenste knoopje van zijn overhemd zit los. Het is een vreemde foto, want er lijkt een tweedeling te ontstaan tussen moeder aan de ene kant en vader en zoon aan de andere kant. Weet Slava wat er gaande is? Kiest hij op deze foto stilzwijgend partij?

Het is ook een beangstigende foto, want mijn rechterhand steunt op een wandelstok. Erger nog, ik zie eruit als iemand die tien jaar ouder is, een broze 75-jarige. Ik vrees dat ik voor Anna van een knappe, erudiete en vaderlijke partner ben veranderd in een zorgenkind, onaantrekkelijk in huis, onaantrekkelijk in de liefde. Wat heb ik haar nog te bieden? Misschien moet ik haar laten gaan. Laat haar maar zorgen voor die Kondratjev, misschien is het genoeg als ze af en toe bij mij wil zijn, de maaltijd met mij gebruikt, met me over Slava wil praten. Misschien is hij het enige wat ons nog bindt, onze talentvolle zoon die na de zomer het ouderlijk huis verlaat om naar het conservatorium in Moskou te gaan.

'Weet je dat Sergej Prokofjev terug is?', vraag ik hem.

'Die woonde toch in Amerika?', zegt Slava.

'Ja. Maar toen Rachmaninov populairder werd dan hij, kwam hij naar Parijs.'

‘Parijs! Stravinsky, Diagilev, Rusland in het klein.’

‘Maar ook daar viel hij buiten de boot, want Stravinsky duldde geen concurrenten en zette anderen tegen hem op.’

‘Toen ik twaalf was nam je me mee naar een concert van Prokofjev in de Grote Hal van het conservatorium.’

‘Hij droeg een modieus Westers pak...’

‘... en hij boog zo grappig, een buiging in tweeën. Eerst knikte zijn hoofd naar voren, daarna boog hij zijn rug.’

‘Hij speelde vrijwel zonder pedaal...’

‘... en hij voerde zijn eigen stukjes uit, als smaakvolle lekkernijen in een zorgvuldig samengesteld menu. Ik had nog nooit zulke muziek gehoord.’

‘Aan het eind speelde hij de *Mars*...’

‘... die iedereen prachtig vond.’

‘Prokofjev leek een soort tovenaar, een sprookjesfiguur.’

‘En nu is hij terug.’

‘De Partij is dolgelukkig. Ze beschouwen zijn terugkeer als een overwinning op het Westerse imperialisme. Maar hoe komt Prokofjev erbij om naar Rusland terug te keren op het moment dat de Grote Leider iedereen uit de weg ruimt van wie hij vermoedt dat die hem dwarsboomt?’

De hongersnood van de afgelopen jaren is min of meer achter de rug, hoewel er nog steeds een tekort is aan brood, boter en alles wat een mens nodig heeft om in leven en gezond te blijven. Alleen vlak voor de kerst liggen de winkels plotsklaps vol champagne, kaviaar, gerookte vis en chocola, want Stalin wil ons doen geloven dat we in overvloed leven.

Maar het spook van de honger valt in het niet bij de dreiging die als een gure wind door Rusland waait en mannen en vrouwen uit hun huizen en van de aardbodem blaast. Mensen zijn achterdochtig, voelen zich vogelvrij en durven geen mond open te doen, want voor ze het weten zijn ze een ‘vijand van het volk’

en haalt de geheime politie ze op. Je hart staat stil als er een auto voor je huis stopt. Niemand gaat voor twee uur 's nachts naar bed, want daarna zul je niet meer worden gearresteerd, denkt men. Op straat klinkt uit luidsprekers een kakofonie van trommels en liederen, toespraken en marsmuziek. "Dank u kameraad Stalin, voor onze gelukkige jeugd" roept een spandoek bij de school verheugd. De Partij verkondigt in alle toonaarden dat we op weg zijn naar de communistische heilstaat. Maar het is feest in tijden van pest, woorden van Poesjkin, die honderd jaar geleden al wist uit welke hoek de wind van de macht waait.

Deze zomer begonnen de processen tegen de 'contra-revolutionairen', die samen met de Duitse Gestapo de macht zouden willen grijpen door Stalin uit de weg te ruimen. Als ik dit met Slava bespreek, haalt hij zijn schouders op.

'Voor de politiek interesseer ik me niet, daar heb ik geen talent voor', zegt hij.

'Maar je merkt toch dat er mensen verdwijnen?' zeg ik, en ga vanzelf zachter praten. 'Ik zal je wat laten zien.'

Ik loop omzichtig naar het dressoir, alsof ik iets ongeoorloofds doe.

'Twee jaar geleden werd de dichter Osip Mandelstam gevangen genomen. Van een leerling kreeg ik een vodge papier met een gedicht daarover van Anna Achmatova.'

Ik schuif de onderste la van het dressoir open. Daar moet het liggen, achterin, geklemd tussen de bodem en de achterkant.

Ik heb het papier zo goed verborgen dat ik eraan twijfel of het er nog is. Voorzichtig trek ik het tevoorschijn en laat het aan Slava lezen:

Maar in het huis van de verbannen dichter
houden angst en muze beurtelings de wacht,
en er breekt een nacht aan
die geen ochtend kent.